

A község képe és helyrajza

Az 1848-1849-es forradalom és szabadságharc leverése, vérbefojtása után visszaállított jobbágyrendszer sokáig nem volt már fenntartható. A győztes Habsburg-hatalom maga is tisztában volt ezzel. A jobbágyföldek és az uradalmi földek elválasztása és a felszabaduló szabadparaszti gazdaságok kijelölése, a tagosítás nagymértékben átrajzolta a határt és kihatott a falu képeire is.

Csömör 1858-ban készült úrbéri térképe még a múltat dokumentálja, az 1863-ban készült másik már az újat, a tagosítás utáni jövőt mutatja. A kettő egybevetése, elemzése alkalmas arra, hogy pontos leírására. Ehhez még figyelembe vettük Ursprunger Máté községbíró és Taglioni János jegyző 1864. jan. 15-én kelt bevallását.

A határ északi sarkában az Újhegyen, északkeletre a Középhegyen és az Óhegyen terültek el a szőlők három nagy táblában. Kelet felé az Urasági legelő és a Közös legelő terpeszkedett a határban, köztük és a szőlők között voltak a Káposztások, a Babföldek és a Rétpótlék. Cinkota felé a Cinkotai szőlők alatt elnevezésű terület húzódott.

A falu és Szentmihály között a Temetődűlő, a Közép dűlő és a Szentmihályi határ dűlő foglalt helyet. Ezekről nyugatra a Csömöri pataktól délre a major melletti fölosztás, a Feketeberki tábla, a Tatárhányás, a Döghatár, a Pristudni dűlő, a Palotai útnál nevű földek terültek el. A Csömöri pataktól északra a szőlők a Szedresvölgyi tábla, még egy Rétpótlék, a Kurta dűlő, az Osztricza dűlő, a Sikátori dűlő volt található 1858-ban.

Az 1863-as térkép már az urasági és az úrbéres földeket elkülönítve mutatja be. A Csömöri pataktól keletre és kanyarjától délre foglalt helyet az urasági birtok, a patak kanyarján belül pedig a felszabadításra váró úrbéres jogállású földek. Az ekkori dűlőbeosztás:

Palotai útnál, Kút melletti dűlő, Rétpótlék dűlő, Sikátori dűlő, Szedresvölgyi dűlő, Sorozatkívüliek, Zsellérek legelője. Az elnevezések, különösen az újabbak azonban még nem gyökereztek meg, vagy nem is voltak egységesek. Ursprunger Máté bíró 1864. jan. 15-én a szántóföldeket így sorolta fel: Sikátor, Hosszú föld, Palotai határ, Palotai kút, Széles föld, Szőlők megetti, Kis Szentmihály, Tatár hányás és Osztricza.

A belterület megfigyelése ennél sokkal izgalmasabb, annál is inkább, mert a település szerkezete 1858-1863-ig híven őrizte még az 1714-1715-ös megtelepülés rendjét és az eredeti telekbeosztást. Jellemzően patakmenti falu Csömör, ami azt jelenti, hogy a Csömöri patak két oldalára települ hosszanti irányban, azon a részen, ahol a patak nyugatra fordult.

A patak két partjára merőlegesen futó kerteket létesítettek, ezeket a veteményeseket a patak vizével öntözték. Ezen a mintegy 100 telken nem álltak épületek. Velük szemben sorakoztak fel a lakótelkek mindkét oldalon, majd a patak északi oldalán még két párhuzamos utca. Minden utcának csak az egyik oldala volt beépítve.

Az utcáknak hivatalos elnevezései még nem voltak, de II. József királyrendeletére az 1780-as években folyamatos sorszámmal látták el az összes házat, úgy hogy az 1-es számot a legészakibb utca legkeletibb háza kapta. az 1858-as és 1863-as térképen összesen 314 számig számoztak, a 313-314. szám a temetőt jelöli, melynek közepén kis kápolna látszik. A katolikus templom a 65. számot viseli, más templom nincs a faluban. A temetőt valamilyen kerítés veszi körül 1858-ban, bővítették 1863-ra, mert akkor területe közvetlenül érintkezik a 296-304-es sorszámú beltelkek hátsó határával.

A tiszta patak menti szerkezetet kiegészíti a belterület nyugati részén a patakra merőlegesen haladó utca házsora. Ezeknek a telkeknek a kimérésére az első megtelepülés (1714-1715) után, de még II. József házsorozási rendelete előtt kerülhetett sor, hiszen a számozás nem török meg, az folyamatos. Ennek az észak-déli utcának a létesítésére valószínűleg 1770-1780 között került sor. Az egész falu vizet a Csömör patakból nyert a XVIII-XIX. században, bár létesítettek gémeskutakat is, melyek közkútként funkcionáltak. Az 1858-as térképen a pataktól északra és délre is egy-egy gémeskút látható.

Természetesen népi elnevezése volt minden utcának és minden egyébnek. A Szláv utcában említik 1861-ben és a Németsort 1890-ben, a két összefüggésben lévő utcanév nyilván a németek 1831 utáni beköltözése során keletkezett. Csömör tanácsülési jegyzőkönyvében 1890. dec. 22-én említik „a németsori kertek és öreghegyi szőlők közötti üres és semminek nem használható” területet, melyből megállapítható, hogy a Németsor a XIX. század második felében a legészakibb utca volt. Ebből az is következik, hogy a németek betelepítése szervezett volt, számukra új utcát mértek ki.

Említik 1865-ben a Kissort, vagy Hatházat, 1866-ban pedig a Hatházakat. Az 1863-as térképen meg is találhatjuk a Kissort, mely valóban hat telekből áll a nyugati részen a patakra merőleges utcában. Veisz Sámuel helyi szatócs panaszolta is, hogy a Hatházakról nem tudnak átjárni üzletébe, mert a patakhíd eltörött. Panaszát 1866. dec. 15-én tárgyalta a képviselőtestület. Veisz szatócsboltja ezek szerint a patak déli oldalán állt.

Racsó György 1863-as adat szerint a 128. számú házban lakott. Ez a Csömöri patak északi partján húzódó utca nyugati végén az utolsó előtti ház volt, az 1863-as térképen szép L-alakú ház látható ezen a telken.

A határban is álltak tanyák, voltak hajlékok. Thomás Rozália vallotta 1858. aug. 11-én, hogy Anna testvére Szedervölgyben lakik, ami a patak északi oldalát jelentette közvetlenül a falutól nyugatra.

Egy 1877-ben készült jellemzés szerint Csömör a következőképpen nézett ki. „A község a tengerszint felett 600-700 láb közt váltakozó dombok közt, téres kellemes helyen fekszik. Utszáinak csak egyik oldala van beépítve házakkal, szemközt kertek és fasorok. határkiterjedése 5685 kat. hold. Ebből 2852 szántó, 714 rét és kert, 1304 legelő, 431 szőlő, a többi belsőtelek és terméketlen. A tagosítás 1863-ban történt. Fő kincse híres fehérbortermő szőlőhegyében van. Ez két párhuzamosan nyúló domboson terül el, s Ó és Újhegy nevet visel... A dézmaváltság különben már az Öreghegyen is végbement. A pestiek közül is többen bírnak itt szőlőket.”

Említik a Középhegyi szőlőket 1901-ben. A Kistabánban, Lówy Ignác háza előtt egy közkút bedőléssel fenyegetett és vize bűdös volt 1902-ben. Dr. Kaszeli Gyula 1902 az alsópatakhídnál fürdőt akart építeni. A patak itt az 1858-as és 1863-as térképek tanúsága szerint úgyis kiszélesedett. A Felsőpatakhídnak a másikat, Szent János szobránál állót nevezték.

A házak építőanyaga sokat mond el egy településről, különösen így van ez a XIX-XX. század fordulóján, amikor a mezőgazdasági falvakban is megjelennek a modern építőanyagok.

A vályog, mint építőanyag, az előző történelmi korszaknak a hírmondója. Rákosszentmihály kiválása 1902-ben mutatja, hogy kezdetben még ott is épültek házak vályogból, de általában ezeknek a részaránya csökkenőben volt a XX. század elejétől

kezdve. A kő és téglalapon épülő vályogházak azonban még Rákosszentmihály kiválása után is még jócskán épültek Csömörön 1900-1910-ig megduplázódtak.

<http://www.csomor.hu/page/show/a-kozseg-kepe-es-helyrajza>

Szinte megdöbbentő az, hogy 1900-ban kőből és téglából 621 házat vettek nyilvántartásba, Rákosszentmihály kiválása után azonban a szűkebb értelemben vett Csömörön csak 34 maradt 1910-re. Vagyis 1910-ben a kőből és téglából álló lakóházak csak a 8%-át tették ki az összesen 424 lakóháznak. Fából és más anyagból egyáltalán nem épül ház Csömörön, mert az 1900-ban számba vett 53 ilyen ház mind Szentmihályon volt.

A tetőfedő anyagok vizsgálata hasonló képet mutat. Nád és zsup tető az újonnan épülő Rákosszentmihályon alig volt, mert a kiválás után még mindig 225 ház ezzel fedett, az összesen az 53%-a. A zsindellyel fedett ház Csömörön 1910-ben 101, azaz 23,8%. A cserép, pala és bádoggal fedett ház Csömörön 1910-ben 98, azaz 23,2%.

A házak szilárdabb, modernebb építőanyagokból való emelése Csömörön az I. világháború és a forradalmak lezajlása után indult meg.